

Външнотърговски отношения на България в периода 2004-2019 г.

Егуард Маринов*

Резюме: Целта на изследването е да се анализират промените във външнотърговския обмен на България за периода 2004-2019 г. В началото са обобщени общите тенденции в динамиката на цялостния стокообмен на страната като стойност и количествени обеми, след което е направена оценка на зависимостта на икономиката от външната търговия. Анализирани е географската структура на търговията, проучени са промените в стоковата структура на търговията от гледна точка на дела на продуктите на първичния сектор и преработените продукти. В заключението са обобщени основните изводи от направения анализ и са изведени някои препоръки по отношение на възможностите в областта на външнотърговската политика на страната.

Ключови думи: външна търговия, членство в ЕС, отвореност на икономиката, стокова структура, географска структура.

JEL: F10, F14, O52.

Въведение

Като изразител на външния сектор на дадена икономика външнотърговският стокообмен е показателен за нейната отвореност, за участието ѝ в международното разпределение на труда, международната ѝ търговска специализация и конкурентоспособност. Външната търговия се явява един от основните фактори за фор-

* Егуард Маринов е доцент, доктор по икономика в Департамент „Икономика“ на Нов български университет.

миране на икономическия растеж на България, особено в периода след световната икономическа криза от 2008-2009 г. (Йоцов, Луканова, Сарийски и Несторов, 2020).

В съвременната глобална система на международните икономически отношения се наблюдават определени промени и тенденции, обусловени както от чисто икономически, така и от множество други фактори – социални, политически, свързани със сигурността, и т.н. В някои случаи тези тенденции са разнопосочни, в други те имат много сериозни икономически ефекти.

Сложният модел на вземане на решения, различаващите се интереси на развиващите се и на развитите държави и дисбалансите в условията на участие и разпределението на ползите, произтичащи от многостранната търговска либерализация, водят до задънена улица в СТО. Ярка илюстрация на тази безизходица са стартиралите през 2001 г. и все още незавършени преговори от кръга Доха. Постава се под въпрос международната търговска рамка, а несигурността в търговските отношения допринася за глобална икономическа несигурност и потискане на икономическия растеж (Бобева, 2020).

В резултат от промените от последните десетилетия 70% от международната търговия включва услуги, суровини, части и компоненти. Това е резултат от функционирането на глобалните стойностни вериги, които разпростират производството си в различни държави и насочват както инвестиционните потоци, така и производствените си дейности в райони със

Управление на ресурси и разходи

суровинна осигуреност и трудови ресурси (Панушев, 2020). Наред с това, с нарастването на значението на мултинационалните корпорации и на глобалните производствени вериги търговията става все по-оспорван въпрос – обществото все повече поставя под съмнение големите двустранни търговски споразумения като ТТІР и СЕТА. Десетилетия наред към ЕС са отправяни критики за липсата на съгласуваност между отделните му политики и за техните противоречиви ефекти върху развиващите се страни (Бянов и Бянова, 2018).

Самата търговия също се променя. Липсата на напредък в СТО създава по-„отбранителна“ нагласа по отношение на националните промишлени или търговски интереси. Протекционистките мерки са значително повече от либерализиращите, като от 2017 г. броят им нараства сериозно. С появата на глобалните стойностни вериги редица страни добавят стойност в производството по веригата преди получаването на стоки за крайно потребление. По този начин много изнасяни стоки комбинират вътрешна и външна добавена стойност чрез внос на междинни изделия. През 2010 г. дялът на външната добавена стойност в общия износ достига 31% и оттогава досега остава на приблизително същото равнище (Damen and Iglar, 2019).

Променя се и мястото на развиващите се страни в световното стопанство. Повече от половината от търговията на стоки в глобален план включва най-малко една развиваща се държава. Търговията между развиващите се икономики (търговия Юг-Юг) също нараства – от 7% от световната търговия през 2000 г. до 19% през 2018. Не всички развиващи се страни обаче са на едно и също ниво. Между 1990 и 2018 г. Азия удвоява своя дял в световната търговия от 15 до 35%, като повече от половината от азиатската търговия е в рамките на континента. Със сключването на Споразумението за създаване на

Африканската зона за свободна търговия Африка също прави опити за създаване на сериозен стимул за вътрешноконтинентална търговия.

В тези условия задълбочаването и разширяването на външотърговските отношения могат да бъдат едновременно ключов фактор за откриване на различни перспективи пред българската икономика и катализатор за нейното развитие. Във връзка с това, България трябва да потърси начини за реализиране на конкурентоспособната си продукция на най-добрите за нея пазари. България е малка, широко отворена икономика, участваща във високоразвита интеграционна общност, и като такава тенденциите и особено системните промени в световното стопанство могат да окажат силно влияние върху динамиката, структурата и ориентацията на външотърговските потоци на страната, а оттам – и върху цялостното ѝ икономическо развитие. И присъединяването на България към ЕС през 2007 г., и глобалната финансова криза оказват сериозно въздействие и върху общите търговски потоци, и върху обема на търговията. Промяната в търговските потоци се повлиява както от развитието на външоикономическите връзки, така и от членството в интеграционни групировки. „Съществен фактор за външоикономическата ориентация е промяната в производствената структура и възможността за пространствено разделяне на организацията на индустрията“ (Панушев, 2017, с. 213).

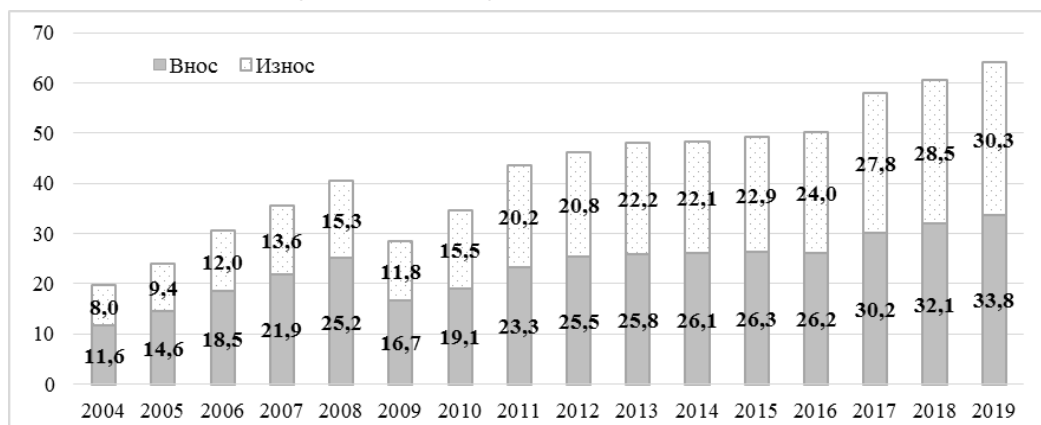
Целта на изследването е да се анализират промените във външотърговския обмен на България за периода 2004-2019 г. В началото са обобщени общите тенденции в динамиката на цялостния стокообмен на страната като стойност и количествени обеми, след което е направена оценка на зависимостта на икономиката от външната търговия. Анализирани е географската структура на търговията, проучени са про-

мените в стоковата структура на търговията от гледна точка на дела на продуктите на първичния сектор и преработените продукти. В заключението са обобщени основните изводи от направения анализ и са изведени някои препоръки по отношение на възможностите в областта на външотърговската политика на страната.

Анализът обхваща периода 2004-2019 г., който е избран, от една страна, за да

Обща характеристика на търговските потоци

За периода 2004-2016 г. общата стойност на външната търговия на България нараства над 3 пъти – от 19.6 до 64 млрд. EUR, като половината от увеличението е осъществена още преди присъединяването ни към ЕС – през 2007 г. стойността на стокообмена е 35.4 млрд. EUR (вж. фигура 1).

Фигура 1. Стойност на външната търговия на България (2004-2019 г., млрд. EUR)

Източник: Собствени изчисления по данни на ИТС

е налице база за сравнение с развитието преди присъединяването ни към ЕС, а от друга – за да може да бъде отчетено състоянието на външотърговските показатели на страната преди началото на последната глобална финансова криза, тъй като „съществуват предположения, че е възможно кризата да продължи да тлее десетилетия с наличие на съответни коллапси и съживявания като израз на краткосрочната и средносрочната икономическа цикличност“ (Бянова, 2018, с. 138). Този период е показателен и за развитието на други сектори в икономиката, например селското стопанство, което се характеризира с редица структурни промени, произтичащи от членството на България в Европейския съюз (вж. Бянов, 2017, с. 153).

След това, вследствие на глобалната финансова криза, се отчита сериозен спад – с близо 12 млрд. EUR, като през 2009 г. стойността достига до 28.6 млрд. EUR, последван от рязко покачване до 46.2 млрд. EUR през 2012 г., постепенно слабо повишение през 2013-2016 г. и малко по-сериозно увеличение до края на периода (с 8 млрд. EUR през 2017 г. и по около 3 млрд. през 2018 и 2019 г.). Сходна, но по-плавна е и тенденцията към нарастване на количествения обем на търгувани стоки.

Подобни са и промените, които се наблюдават и при вноса и износа. Ръстът до пиковата 2008 г. се характеризира с изпреварващи темпове на увеличение на вноса спрямо износа до 2016 г. (съответно до 25 и 15 млрд. EUR), но спадът през 2009 г. е по-съществен при вноса – общата му

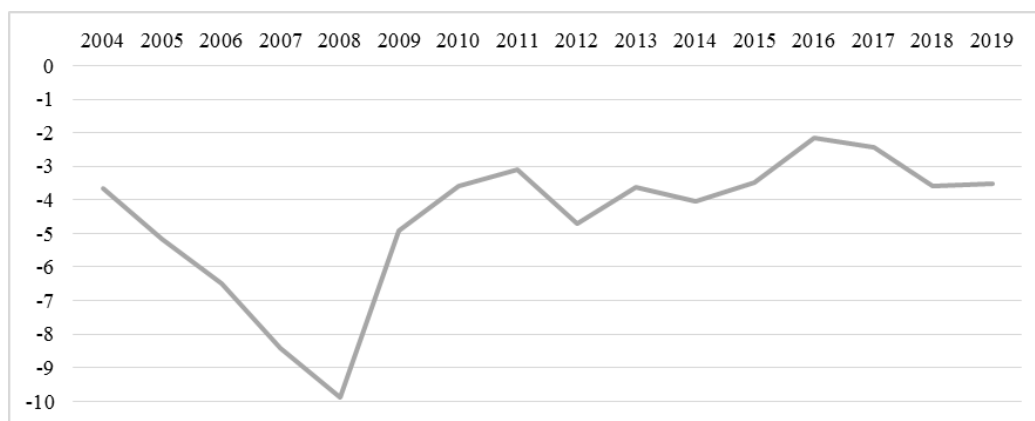
Управление на ресурси и разходи

стойност се понижава с близо 1/3, докато при износа намалението е по-малко – с 23% спрямо 2008 г. През последните 3 години от периода ръстът на вноса превишава този на износа. През целия период на членство на България в ЕС след глобалната криза стойността на износа нараства по-бързо, отколкото на вноса, като през 2019 г. двата показателя достигат съответно до 33.8 и 30.3 млрд. EUR. Тенденцията е още по-изявена при обема на търговските потоци – и тук след 2011 г. експортът изпреварва импорта, който все още не е достигнал стойността си отпреди кризата.

По-бързото нарастване на стойността на износа на България води до постоянно намаляващ дефицит по търговската сметка – при приемането ни в ЕС нетният износ на страната е около -8.4 млрд. EUR, докато през 2016 г. е -2.6 млрд., за да достигне до 3.5 млрд. през 2019 (вж. фигура 2). Свиването на дефицита обаче се дължи по-скоро на спад на вноса, отколкото на увеличение на износа.

ционна дейност в индустриалния сектор. Докато в периода преди кризата дефицитът на текущата сметка на платежния баланс е една от причините за нарастване на макроикономическия дисбаланс, то в посткризисния период спадът в износа и вноса на България е причина за стопяването на дефицита на текущата сметка на платежния баланс“ (Христова-Балканска, 2017, с. 130).

Анализът на данните за динамиката на външнотърговския стокообмен потвърждава хипотезата, че членството в развитата икономическа интеграционна общност стимулира външната търговия. В случая с членството на България в ЕС търговията нараства – по отношение и на стойността, и на количествените обеми, и на вноса, и на износа. Като положителен може да се отчете фактът, че у нас влиянието на глобалната финансова криза и на суверенната криза в Еврозоната се усеща, но е по-слабо, отколкото за ЕС като цяло, което донякъ-

Фигура 2. Нетен износ (2004-2016 г., млрд. EUR)

Източник: Собствени изчисления по данни на ИТС

Тук проличава и връзката с преките чуждестранни инвестиции (ПЧИ): „Спадът в обемите на ПЧИ се съпровожда със свиване на вноса и износа, което е ясен показател за ограничената инвести-

де отхвърля хипотезата, че включването в интеграционните процеси създава предпоставки за засилване на негативните ефекти за участващите икономики при появата на кризи.

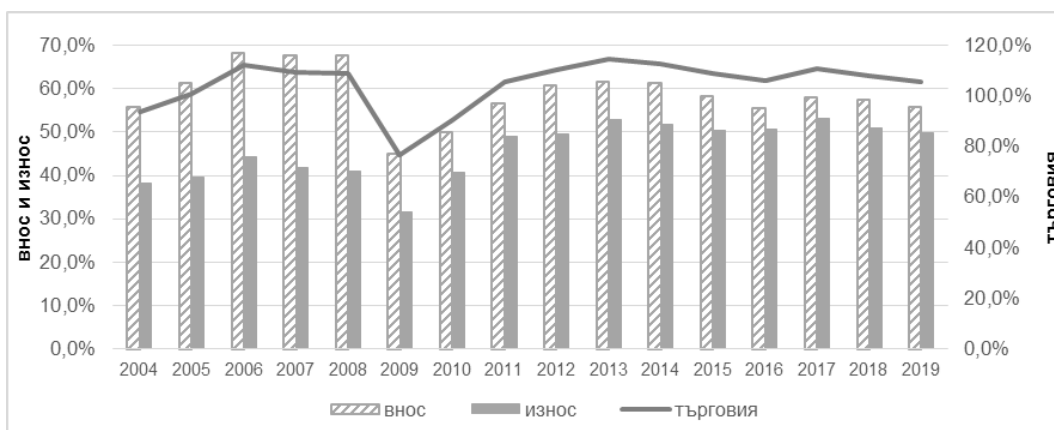
Отвореност на икономиката

Традиционен индикатор, който се използва при анализа на външната търговия, е „отвореността на икономиката“ (Кругман, Обстфелд и Мелиц, 2013; Съботинова, 2015). Той представлява отношението на външната търговия към БВП и служи като показател за равнището на интегрираност на икономиката на дадена държава в световната, т.е. като измерител на степента на международното ѝ свързване (Appleyard and Field, 2014; Сотирова и Иванова, 2015). Чрез изследване на степента на отвореност на националната икономика се установява нейното участие в международното разделение на труда, интеграцията ѝ в световното стопанство, зависимостта ѝ от процесите в световната икономика (Appleyard and Field, 2014). За да се определи степента на отвореност на икономиката, тук са използвани показателите „експортна квота“ (отношение на износа към БВП) и „външнотърговска квота“ (отношение на външнотърговския стокообмен към БВП).

„Българската икономика е една от най-отворените икономики, като само за последните седем години показателят за отвореност на търговията е нараснал от

56 на 69%. Отвореността би трябвало да съдейства за повишаване на конкурентоспособността, но българските компании трудно устояват на конкуренцията на Единния пазар, което допълнително забавя сближаването“ (Бобева, 2017, с. 22). Фиксираният валутнокурсен режим също може да се разглежда като един от факторите, допринасящи за по-голямата отвореност на икономиката (вж. Спасова, 2018, с. 29).

През разглеждания период динамиката на показателя „външнотърговска квота“ е непостоянна – от 2005 до 2008 г. е налице повишаване (от 92 до 108%), след което в резултат от световната криза през 2009 г. той спада до 76%. От 2010 до 2013 г. се наблюдава нарастване до 114%, след което стойността на показателя намалява с около 3 процентни пункта годишно, достигайки 105.5% през 2019 г. (фигура 3). За целия период 2004-2019 г. дялът на общия стокообмен към БВП на страната се повишава с близо 12 процентни пункта, но поради по-високата стойност на показателя през 2007 г., последвана от глобалната криза, и навече след спада през последните две години, за периода на членство на България в ЕС дялът на търговията със стоки в БВП намалява с близо 4 процентни пункта.

Фигура 3. Дял на търговията със стоки в БВП (2004-2019 г., %)

Източник: Собствени изчисления по данни на ИТС

Управление на ресурси и разходи

При показателя „експортна квота“ динамиката е по-различна – и тук е налице чувствителен спад през 2009 г. (с 10 процентни пункта до 31%), последван от сериозно нарастване до 53% през 2013 г., след което и той намалява, макар и по-слабо – с по около 1 процентен пункт годишно, и през 2019 г. износът заема 50% от БВП на България. Общото увеличение за периода 2004-2019 г. е с 12 процентни пункта, като в рамките на членството ни в ЕС също е отчетено покачване – с 8 процентни пункта.

През целия изследван период стойностите и на двата показателя за нашата страна са доста по-високи от тези за ЕС. При външнотърговската квота България изпреварва Съюза с около 40 процентни пункта. Трябва да се отбележи, че там спадът в резултат от глобалната криза е по-плавен, както и през последните години от периода, когато в стойността на този показател за ЕС е налице застой. При експортната квота намалението в ЕС също е по-равномерно, отколкото у нас (от 31% през 2008 до 27% през 2009 г.). Последвалото нарастване обаче е много по-бързо при България, като през 2013 г. разликата с ЕС се увеличава на близо 20 процентни пункта, за да достигне до 17 през 2019 г.

От направения анализ може да се заключи, че членството на България в ЕС води до все по-голяма отвореност на икономиката, като очакваното негативно влияние на глобалната криза върху този показател се отчита както при приноса на износа към производството, така и при общата зависимост на икономиката от външната търговия.

Същевременно, обаче, трябва да се има предвид, че „добавената стойност в страната е значително по-ниска от останалите икономики в ЕС, докато вносната е много по-висока, което показва високата зависимост на страната от вноса за реализиране на външноикономическата ѝ дейност и значително присъствие в глобалните стойностни вериги“ (Панушев, 2017, с. 219).

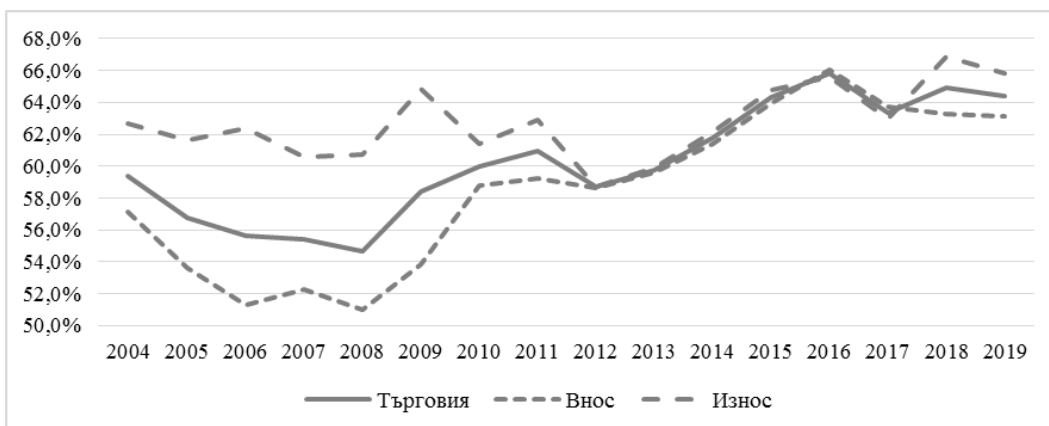
Географска структура

Разглеждайки динамиката на дела на вътрешнообщностната търговия в България за периода 2004-2019 г., могат да се обособят два периода. От 2004 до 2011 г. делът на търговията с гържавите от ЕС остава относително еднакъв – 58-61% от общите търговски потоци на страната, като не се забелязва съществена разлика вследствие на присъединяването ни. Единствената година, когато е отчетено рязко нарастване на дела на вътрешнообщностната търговия (от 58 до 62%, най-висок дял за целия период), е 2009 – очевидно като отговор на световната финансова криза, започнала през 2008 г., но след това нивата отново се стабилизират до около 60%. През почти целия период след 2004 г. износът надвишава вноса с 2-5 процентни пункта с изключение на 2005 и 2006 г. (когато вноса е с 1-2 процентни пункта повече от износа), а през последните две години делът по двата показателя е почти изравнен, което се дължи на резкия спад (близо 4 процентни пункта) в дела на износа на България за ЕС (фигура 4).

От 2012 г. трите показателя – делът на общата търговия, на вноса в и на износа за ЕС, са с почти еднакви стойности през отделните години, като се отбелязва обща тенденция към постоянно нарастване (с около 1 процентен пункт годишно), достигайки до най-високите си нива през 2016 г. (съответно 67.2, 66.5 и 67.9%). През 2017 г. се наблюдава спад и в трите показателя – с по около 2.5 процентни пункта, като тенденцията се запазва до края на периода при вноса (достигайки 63.1% през 2019 г.), но се обръща при износа (65.8%) и общата търговия (64.4%).

Във връзка с търговията в ЕС трябва да се отбележи и сериозното намаляване на дефицита в нетния износ на България, отчетено през наблюдавания период и особено по време на членството на страната

Фигура 4. Дял на търговията с държави – членки на ЕС (2004-2019 г., %)

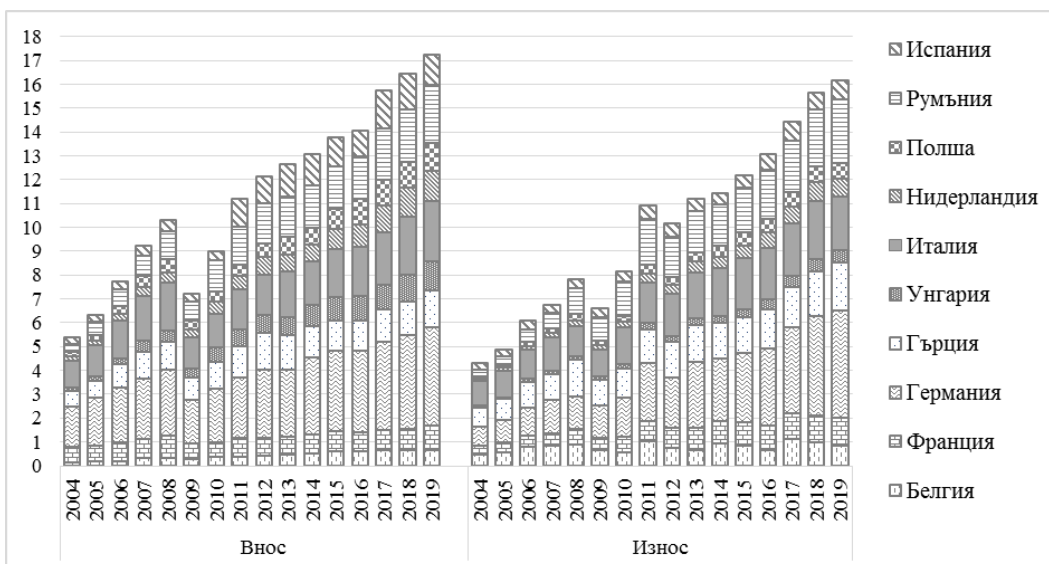
Източник: Собствени изчисления по данни на ИТС

В Съюза – от -5 млрд. евро през 2007 г. до малко под -1 млрд. през 2016 г., увеличавайки се леко до 2019 г. (1.4 млрд.).

Въпреки че няма съществена промяна в дела на търговията с ЕС от общите търговски потоци на България в резултат от присъединяването, могат да се отбележат

някои промени в държавите от Съюза, с които търгува страната (фигура 5).

За периода 2002-2013 г. търговските потоци на България са насочени главно към 10 държави – Германия, Италия, Румъния, Гърция, Франция, Испания, Полша, Нидерландия, Белгия и Унгария, като преди присъе

Фигура 5. Дял на търговията на България с топ 10 търговски партньори сред държавите – членки на ЕС (2004-2019 г., млн. EUR)

Източник: Собствени изчисления по данни на ИТС

Управление на ресурси и разходи

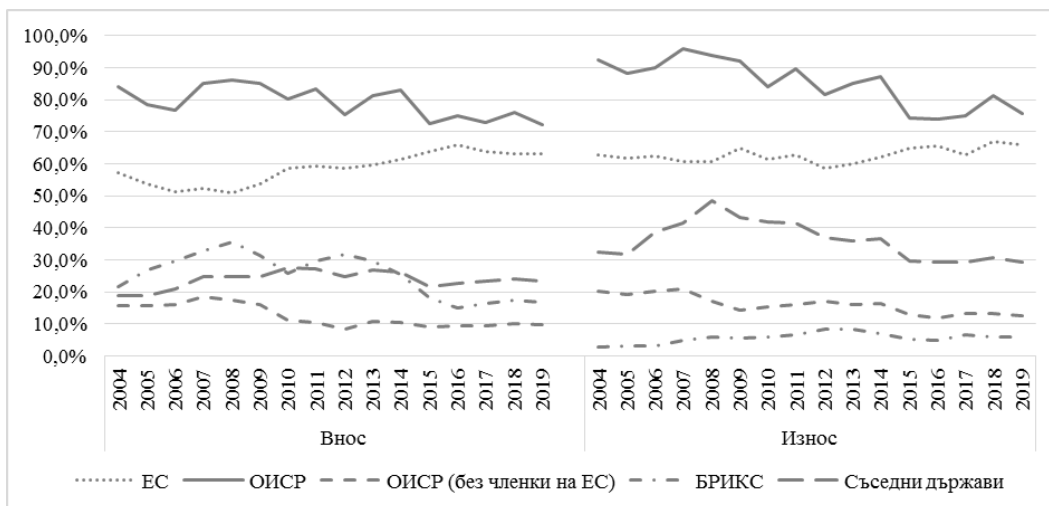
няването ни към ЕС делът им в търговията ни с ЕС е около 83% (83-85% от износа и 80-81% от Вноса), а с първите пет от тях страната ни осъществява почти 2/3 от търговията в Съюза.

С членството на България делът на стокообмена на основните търговски партньори от ЕС остава относително постоянен, като до 2010 г. единствената по-сериозна промяна е засилването на търговията с Румъния (ръст от 6 п.п. за 2010 спрямо 2006 г.) за сметка на минимално намаляване на тази с Италия (с 3 п.п.) и Германия (с 2 п.п.). Съществени изменения в структурата настъпват с разгарянето на кризата в Евроразона след 2011 г. – сериозно намалява делът на търговията с Италия (спад с 14 п.п. за 2011 спрямо 2010 г. до 1%), Гърция (11 п.п. до 1%) и Германия (8 п.п. до 10%) за сметка на засилване на този на Великобритания (16 п.п. до 19%), Испания (9 п.п. до 12%) и Ирландия (6 п.п. до 7%), а Белгия, Франция и Румъния запазват позициите си (от съответно 5, 6 и 13%).

Картината остава почти непроменена до 2013 г., като описаната тенденция (с малки отклонения в конкретните измерения на промяната) се отнася както за Вноса, така и за износа. Така през 2019 г. петте основни партньора на България в ЕС са Германия (21% – общо, от Вноса и от износа), Италия (13%, 12% от Вноса и 14% от износа), Румъния (12%, 11% от Вноса и 13% от износа), Гърция (9%) и Франция (5.3%).

След присъединяването не се наблюдават сериозни промени и в тенденцията на търговията на България с държавите извън ЕС. И тук обаче са налице някои изменения в конкретната географска насоченост на търговските потоци на страната. Интересно е преориентирането на търговията от развитите държави (членуващи в ОИСР, без държавите – членки на ЕС) към страните от БРИКС (вж. фигура 6).

Китай заема все по-сериозно място в търговските потоци, което може да се обясни с факта, че страната заема мястото на втора световна икономика, на втори

Фигура 6. Търговия с основни групи търговски партньори (2004-2019 г., %)

Източник: Собствени изчисления на основа на данни на ИТС

Забележка: Общата сума от дяловете в отделните години надвишава 100%, тъй като определени държави членуват в повече от една от групите.

чужд инвеститор в света, на първи износител на стоки на международните пазари и страната с най-значителен валутен резерв (Христова-Балканска, 2020), а излизането на китайски фирми на глобален пазар се регулира с конкретни насоки и политики още от 2003-2004 г. (Пенева, 2020). Преди световната финансова криза българската търговия с гържавите от ОИСР надвишава тази с БРИКС 1.5-1.7 пъти, докато от 2008 г. насам е обратното – търговските потоци към БРИКС са с 1.2-1.6 пъти повече, отколкото тези към развитите икономики (за 2019 г. съответно 7.1 и 7.5 млрд. EUR).

При износа търговските партньори от ОИСР запазват водещото си място (3.8 млрд. EUR за 2019 г. при средногодишно нарастване от 22.3%), но експортът към БРИКС се повишава значително по-бързо – общо над 6 пъти (1.8 млрд. за 2019 г., с общ ръст от над 9 пъти). За разлика от износа за БРИКС, където световната криза се отразява съвсем слабо, при страните от ОИСР спадът е двоен (за 2009 спрямо 2007 г.) и не е компенсиран до края на наблюдавания период.

Много по-сериозни са промените при вноса. За развитите гържави той се увеличава плавно до 2007 г., след което спада почти тройно през 2009 г., като и тук намалението не е компенсирано (за 2019 г. стойността е 3.4 млрд. EUR). Вносът от гържавите от БРИКС се движи с подобни тенденции до 2007 г., когато стойността му е 5.3 млрд. EUR, но нараства през 2008 г., като последвалият спад, причинен от световната криза, е компенсиран още през 2011 г., а през 2019 г. стойността на износа достига 5.7 млрд. EUR и надвишава тази за гържавите от ОИСР с повече от 70%. Не може да бъде оценен като положителен фактът, че при търговията със страните от ОИСР дефицитът по текущата сметка е преодолян и салдото след 2010 г. е положително, тъй като причината е не увеличение на износа, а намаляване на вноса от

тези гържави. Още повече, че това не може да компенсира значителното нарастване на вноса от БРИКС, което влошава баланса по текущата сметка на страната.

Разглеждайки географската структура на българската търговия, трябва да се отбележи и относително устойчивото развитие на външнотърговските отношения с гържавите от Балканите и особено със съседните гържави след глобалната криза и членството в ЕС, които имат „компенсираща роля в условията от присъединяването на централноевропейските страни и намалените в периода възможности за България... Това в голяма степен може да се определи като следствие от членството на страната в ЕС, както и от участието в глобалните стойностни вериги, определящи стабилните позиции на основните търговски партньори“ (Панушев, 2017а, с. 214).

Стокова структура

За да се получи пълна картина по отношение на тенденциите във външната търговия на България е анализирана общата и стокова структура от гледна точка на разделянето на стокообмена на продукти от първичния сектор и на преработени продукти. За изчисленията е използвана методологията на Евростат, според която продуктите на първичния сектор включват стокови групи от Стандартната международна търговска класификация: 0 (храни и живи животни), 1 (безалкохолни и алкохолни напитки и тютюн), 2 (необработени (сурови) материали, негодни за консумация, изкл. горивата), 3 (минерални горива, масла и подобни продукти), 4 (мазнини, масла и восъци от животински и растителен произход) и 68 (благородни и други цветни метали). Преработените продукти пък са всички останали стокови групи без група 9 (стоки и сделки, неупоменати групаци). Тъй като стоките и сделките, неупоменати групаци, почти без изключение заемат много нисък

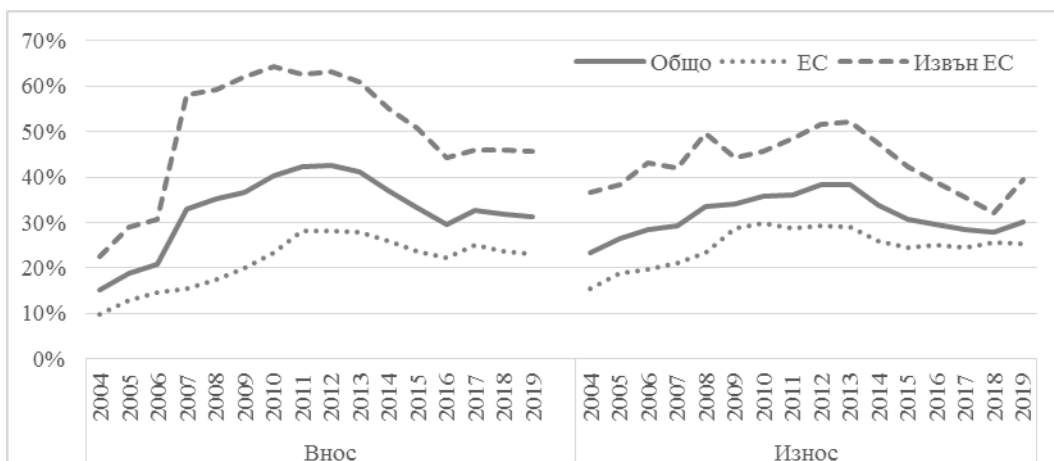
Управление на ресурси и разходи

дял в търговските потоци на България и ЕС (1-3%), в изследването е анализиран дялът на продуктите на първичния сектор в търговията като показателен и за преработените продукти (остатъка до 100%).

В България дялът на продуктите на първичния сектор в общия стокообмен нараства почти двойно от 2004 до 2012 г. (общо с 22 процентни пункта), когато достига 40.7% (фигура 7). През следващите години се наблюдава постоянно намаление, като през 2019 г. продуктите на първичния сектор заемат 29.8% от общите търговски потоци на страната, т.е. дялът им е почти същият, както при приемането ни в ЕС през 2007 г. Подобна е и тенденцията в износа, но там дялът на тези продукти е по-висок още през базовата 2004 г. (23%), а увеличението до 2012 г. и последващият спад са по-плавни.

та на България и на ЕС е почти равен. В ЕС през целия период те заемат 1/5 до 1/4 от общите търговски потоци (19% за 2019 г.) и 15-20% от експорта (16% за 2016 г.). Общото нарастване при Съюза е с едва 1 процентен пункт спрямо 2004 г., но е налице и спад след световната криза (с 1 процентен пункт спрямо 2007 г.).

Още по-големи са наблюдаваните разлики по този показател в търговията ни с трети страни, нечленуващи в ЕС – и тук дялът на търговията се увеличава двойно до 2012 г., достигайки 58% от общите търговски потоци, след което намалява до 42.5% през 2019 г. Сериозното присъствие на продукти на първичния сектор е още по-ясно изразено при износа ни за трети страни, където за целия изследван период дялът им от българския експорт е 2-3 пъти по-голям, отколкото в ЕС – през 2019 г. той

Фигура 7. Дял на продуктите на първичния сектор в общия стокообмен (2004-2019, %)

Източник: Собствени изчисления на основа на данни на Eurostat

При сравнението на България с ЕС прави впечатление, че при Съюза промените в присъствието на продуктите на първичния сектор в търговията и износа са сходни с отчетените в България, но са много по-плавни – липсва рязкото увеличение, наблюдавано у нас през 2004-2012 г. През 2004 г. дялът на тази група продукти в търговия-

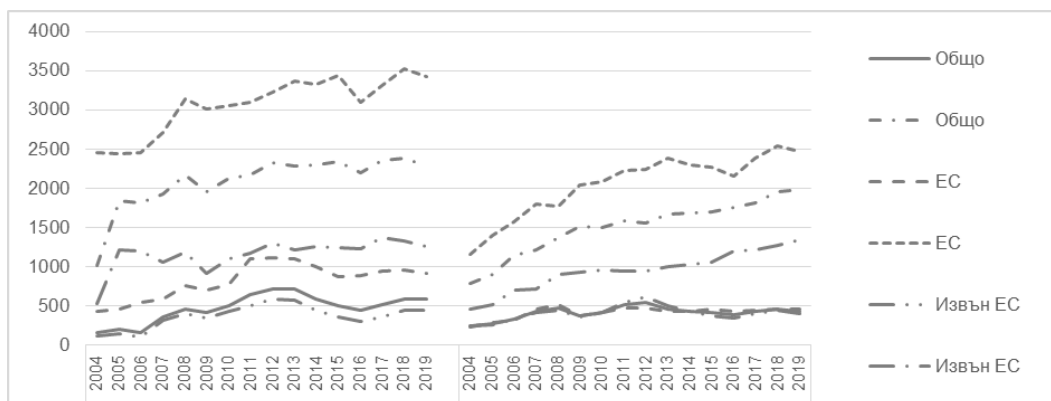
та е 46% от износа на България и едва 25% от този с държави – членки на ЕС.

За разлика от останалите икономики в ЕС, страната ни се очертава като износител предимно на стоки с ниска добавена стойност и като вносител на стоки с по-висока добавена стойност (Рангелова и Сарийски, 2020). В това отношение,

В едно скорошно изследване се отбелязва, че за периода 2007-2018 г. дялът на високотехнологичните стоки в стоковия износ на България флукутира около 4 процента, достигайки до 5,9% през 2018 г. Основната част от високотехнологичния износ обаче е формиран от междинни компоненти, а не от крайни продукти. Това предопределя и по-силна зависимост от икономическата конюнктура в основните търговски партньори (Тасев и Несторов, 2020). Може с увереност да се твърди, че с настоящата структура на износа България не може да разчита на трайни конкурентни предимства, които да осигурят устойчиво развитие на стратегия за експортноориентиран икономически растеж (Йоцов, Луканова, Сарийски и Несторов, 2020). Експортно-

сектор и преработените продукти. Както може да се очаква, цената на продуктите от първичния сектор е значително по-ниска от тази на преработените (фигура 8).

Интересно е, обаче, че през целия период цената на единица внос (и при двете групи стоки) е по-висока от тази на единица износ. Така през 2019 г. средната цена на един тон внос на продукти от първичния сектор е 586 евро, а на преработени продукти – 2283 евро на тон. При износа през същата година тон продукт на първичния сектор се продава за 438 евро, а тон преработени продукти се продава средно за 1986 евро. Така при преработените продукти износът е с 297 евро на тон по-скъп от вноса, докато при продуктите на първичния сектор тази разлика е много по-малка – само 150 евро.

Фигура 8. Цена на единица внос и износ (2004-2019, евро/тон)

Източник: Собствени изчисления на основа на данни на Eurostat

ориентираните сектори в България могат да допринесат за повишаване на икономическото развитие на страната. За целта, освен усилията на отделни фирми или браншови организации за разширяването на нови пазари, е необходимо това да е част от националната стратегия и политика в тази област (Николова, 2020).

За да бъде завършена тази част на анализа, ще бъдат разгледани средните цени на вноса и износа за стоките от първичния

Още по-показателен за негативната тенденция е фактът, че докато при преработените продукти ръстът на цената за единица през наблюдавания период се е повишила относително равномерно и за вноса, и за износа (съотв. със 111% и 118%), то при продуктите от първичния сектор нарастването е много по-голямо при вноса (183%), отколкото при износа (60%) за 2019 спрямо 2004 г. Още по-интересно е, че разликите в цената на вноса и износа е ми-

Управление на ресурси и разходи

нимална при търговията с трети страни, така че големите отклонения в средната цена на тон внос и на тон износ идват от търговията с държави – членки на ЕС.

Анализът показва, че е налице влошаване при стоковата структура на външната търговия в България поради по-значителния ръст в търговията на продукти на първичния сектор за сметка на преработените продукти, особено по отношение на стокообмена с трети страни. Тази тенденция се откроява и при вноса, но е много по-ясно изразена при износа и е една от разликите между нашата страна и общите тенденции в ЕС през наблюдавания период.

Заключение

Представеният анализ на структурата на външната търговия на България позволява да се направи изводът, че присъединяването ни към ЕС не оказва сериозно влияние върху насочеността на стокообмена на страната. За съжаление, не се наблюдава съществено увеличение нито на вътрешнообщностните търговски потоци, нито на тези извън ЕС. Промените в географската структура вътре в Съюза могат донякъде да бъдат обяснени с кризата в Евророната, а тези извън него – с глобалната финансова криза и нарастващото място на нововъзникващите сили в световната икономика. Особено притеснителен е фактът, че дефицитът по текущата сметка на България придобива все по-големи размери, като дори при държавите, където търговското салдо е положително, това се дължи преди всичко на намаляване на вноса.

Членството на страната в ЕС води до повишаване на дела на вътрешно-общностната търговия – стойността и обемите на търговските потоци нарастват по-бързо при търговията с ЕС (стокообменът – със 186%, експортът – с 218%, а импортът – със 161%). Този ефект от членството се засилва още повече и от реакцията на българ-

ската икономика спрямо глобалната криза и кризата в Евророната. Концентрирането на външната търговия с една страна или с икономическа общност, какъвто е случаят с Европейския съюз, предопределя зависимостта на българската икономика от икономическата конюнктура на страните-партньори, което крие висок риск от бързо пренасяне на световните икономически тенденции у нас (ИИИ, 2016, с. 41). Трябва обаче да се има предвид, че конкурентоспособността на ЕС намалява, притисната от американската и азиатската конкуренция, което поставя проблема за вътрешните неравновесия дори още по-остро, тъй като позиционирането на ЕС в глобалната икономика трябва задължително да премине първо през намиране на решение за вътрешните проблеми на регионална дивергенция и различни нива на развитост на страните членки (Спасова, 2020). За да могат съществуващите в рамките на Общата търговска политика на ЕС възможности да бъдат максимално използвани от българските фирми, е необходимо да се предприемат активни мерки за информиране и подкрепа на българския бизнес. Предприемането на такива действия от страна на държавата е още по-наложително и от гледна точка на новата вълна от търговски споразумения, които ЕС договаря в момента – споразуменията за свободна търговия със страни – членки на АСЕАН, споразуменията за икономическо партньорство с държавите от Африка, Карибския и Тихоокеанския басейн (в т.ч. новата рамка на отношенията с Африка, която трябва да бъде установена през 2020 г.), търговското споразумение с Великобритания, както и останалите елементи от новата рамка на общата търговска политика на ЕС.

Като положителен може да се отчете също фактът, че в България влиянието на глобалната финансова криза и на суверенната криза в Евророната се усеща, но е по-слабо, отколкото за ЕС общо, и не засяга всички аспекти на външнотърговските от-

Управление на ресурси и разходи

ношения. Това донякъде отхвърля хипотезата, че включването в интеграционните процеси създава предпоставки за засилване на негативните ефекти за участващите икономики при появата на кризи.

Същевременно, въпреки нарастването на стойността и обема на търговските потоци, особено в рамките на ЕС, по-голямата отвореност на икономиката и подобряването на условията на търговия, се наблюдава влошаване на стоковата структура поради по-значителния ръст в търговията на продукти на първичния сектор за сметка на преработените продукти, особено по отношение на стокообмена с трети страни. Тази тенденция е налице и при вноса, но е много по-откроена при износа и е една от най-ясно изразените разлики между развитието на външотърговските отношения на България и на ЕС. Това може да се разглежда като индикатор за задълбочаваща се специализация на нашата страна в стоки от първичния сектор, което би могло да доведе до негативни резултати за икономиката в бъдеще, тъй като такива стоки в общия случай са с по-ниска добавена стойност, а цените им на международните пазари имат по-голяма склонност към резки колебания.

Една от алтернативите, които могат да допринесат за стабилизиране на добрите позиции във външотърговския обмен, особено в условията на глоболизиращи се пазари и засилена международна конкуренция, е увеличаването на износа и „отварянето“ към нови пазари. Задълбочаването и разширяването на външотърговските отношения могат да бъдат едновременно ключов фактор за откриване на различни перспективи пред българската икономика и катализатор за нейното развитие. Във връзка с това „България трябва да потърси начини за реализиране на продукцията си не само на европейските, но и на други големи пазари“ (Гълъбова и Несторов, 2016, с. 119).

Като малка и силно отворена икономика,

Външотърговски отношения

член на високоразвита интеграционна общност, България не разполага с твърде много възможности за производството на големи обеми продукти, а оттам – и за постигането на икономии от мащаба в потенциалните конкурентни продукти. За да се избегне маргинализирането на страната от външотърговска гледна точка – търговията единствено с големия пазар на ЕС, със стоки и услуги с ниска добавена стойност, от които всъщност печелят големите производители в развитите държави – членки, е необходимо да бъдат предприети внимателно подбрани мерки. С помощта на правилните аналитични инструменти трябва да се определят ограничен брой конкурентоспособни национални производства на завършени стоки и услуги с висока добавена стойност, в които вътрешната добавена стойност да преобладава над външната и които да се търгуват както вътре в общността, така и извън нея.

За да се пристъпи към осъществяването на такъв подход, трябва да е налице постоянна, консистентна и активна държавна политика – както вътрешна (за насърчаване на тези производства), така и търговска (за налагането на техните продукти на потенциалните чужди пазари). Заедно с това е необходимо и отговорно, ефективно и активно участие на представителите на българската публична администрация и на бизнеса при обсъждането, разработването и създаването на мерките и инструментите на търговската политика на ЕС, защитаващо националните интереси.

Цитирани източници:

Бобева, Д., 2017. Номинална и реална конвергенция. Приемане на еврото. В: Българската икономика: 10 години в Европейския съюз. София, изд. „FastPrintBooks“, с. 15-37.
(Bobeva, D., 2017. Nominalna i realna konvergentsia. Priemane na evroto. V: Balgarskata iкономика: 10 godini v Evropeyskia sayuz. Sofia, izd. „FastPrintBooks“, s. 15-37)

Управление на ресурси и разходи

- Бобева, Д., 2020. Макроикономически фактори за търговските дисбаланси на България. В: Сборник статии от Международната научна конференция „Икономическо развитие и политики – реалности и перспективи“ 2019. София, издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 207-217.
(Bobeva, D., 2020. Makroikonomicheski faktori za trgovskite disbalansi na Bulgaria. V: Sbornik statii ot Mezhdunarodnata nauchna konferentsia „Ikonomicheskoto razvitie i politiki – realnosti i perspektivi“ 2019. Sofia, izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, s. 207-217)
- Бянов, И., 2017. Развитие на селското стопанство в България. В: Българската икономика: 10 години в Европейския съюз. София, изд. „FastPrintBooks“, с. 149-163.
(Byanov, I., 2017. Razvitie na selskoto stopanstvo v Bulgaria. V: Balgarskata ikonomika: 10 godini v Evropeyskia sayuz. Sofia, izd. „FastPrintBooks“, s. 149-163)
- Бянов, И. и Н. Бянова, 2018. Изпълнение на Цел 2 от Целите за устойчиво развитие и Общата селскостопанска политика на ЕС. В: Европейската политика за развитие – предизвикателства и възможности. София, БПМР, с. 133-150.
(Byanov, I. i N. Byanova, 2018. Izpalnenie na Tsel 2 ot Tselite za ustoychivo razvitie i Obshtata selskostopanska politika na ES. V: Evropeyskata politika za razvitie – predizvikatelstva i vazmozhnosti. Sofia, BPMP, s. 133-150)
- Бянова, Н., 2018. Цикличност на икономическото развитие. В: Макроикономика. Велико Търново, УИ „Св. св. Кирил и Методий“, с. 116-138.
(Byanova, N., 2018. Tsiklichnost na ikonomicheskoto razvitie. V: Makroikonomika. Veliko Tarnovo, UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, s. 116-138)
- Гълъбова, Б. и Н. Несторов, 2016. Състояние и тенденции при износа на руди, шлаки и пепели. Science & Technologies, Vol. VI, N 7: Social Studies. Стара Загора, СУСЗ, с. 114-119.
(Galabova, B. i N. Nestorov, 2016. Sastoyanie i tendentsii pri iznosa na rudi, shlaki i pepeli. Science & Technologies, Vol. VI, N 7: Social Studies. Stara Zagora, SUSZ, s. 114-119)
- Институт за икономически изследвания при БАН (ИИИ), 2016. Годишен доклад 2016. Икономическо развитие и политики в България: Оценки и очаквания. София, изд. „Горекс Прес“.
(Institut za ikonomicheski izsledvania pri BAN (IИИ), 2016. Godishen doklad 2016. Ikonomicheskoto razvitie i politiki v Bulgaria: Otsenki i ochakvania. Sofia, izd. „Goreks Pres“)
- Йоцов, В., П. Луканова, Г. Сарийски и Н. Несторов, 2020. Макроикономически параметри на развитието на българската икономика. В: Сборник статии от Международната научна конференция „Икономическо развитие и политики – реалности и перспективи“ 2019. София, издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 15-42.
(Yotsov, V., P. Lukanova, G. Sariyski. i N. Nestorov, 2020. Makroikonomicheski parametri na razvitiето na balgarskata ikonomika. V: Sbornik statii ot Mezhdunarodnata nauchna konferentsia „Ikonomicheskoto razvitie i politiki – realnosti i perspektivi“ 2019. Sofia, izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, s. 15-42)
- Кругман, П., М. Обстфелд и М. Мелиц, 2013. Международен икономикс: Теория и политика. София, Издателски комплекс – УНСС.
(Krugman, P., M. Obstfeld i M. Melits, 2013. Mezhdunaroden ikonomiks: Teoria i politika. Sofia, Izdatelski kompleks – UNSS)
- Николова, И., 2020. Възможности и предизвикателства за експортноориентираните сектори на България в световната икономика. В: Сборник статии от Международната научна конференция „Икономическо развитие и политики – реалности и перспективи“ 2019. София, издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 233-240.
(Nikolova, I., 2020. Vazmozhnosti i predizvikatelstva za eksportnoorientiranite sektori na Bulgaria v svetovната ikonomika. V: Sbornik statii ot Mezhdunarodnata nauchna konferentsia „Iko-

nomicheskoto razvitiie i politiki – realnosti i perspektivi“ 2019. Sofia, izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, s. 233-240)

Панушев, Е., 2017. Свободно движение на стоки. В: Българската икономика: 10 години в Европейския съюз. София, изд. „FastPrintBooks“, с. 65-73.

(Panushev, E., 2017. Svobodno dvizhenie na stoki. V: Balgarskata ikonomika: 10 godini v Evropeyskia sayuz. Sofia, izd. „FastPrintBooks“, s. 65-73)

Панушев, Е., 2017а. Външноикономическата ориентация на България. В: Българската икономика: 10 години в Европейския съюз. София, изд. „FastPrintBooks“, с. 213 -220.

(Panushev, E., 2017a. Vanshnoikonomicheskata orientatsia na Bulgaria. V: Balgarskata ikonomika: 10 godini v Evropeyskia sayuz. Sofia, izd. „FastPrintBooks“, s. 213 -220)

Панушев, Е., 2020. Външнотърговските позиции на България в променящата се международна регулация. В: Сборник статии от Международната научна конференция „Икономическо развитие и политики – реалности и перспективи“ 2019. София, издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 197-206.

(Panushev, E., 2020. Vanshnotargovskite pozitsii na Bulgaria v promenyashtata se mezhdunarodna reglamentatsia. V: Sbornik statii ot Mezhdunarodnata nauchna konferentsia „Ikonomicheskoto razvitiie i politiki – realnosti i perspektivi“ 2019. Sofia, izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, s. 197-206)

Пенева, Т., 2020. Китайските инвестиции в Европа – стратегическа рамка и реалност. В: Сборник статии от Международната научна конференция „Икономическо развитие и политики – реалности и перспективи“ 2019. София, издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 303-315.

(Peneva, T., 2020. Kitayskite investitsii v Evropa – strategicheskata ramka i realnost. V: Sbornik statii ot Mezhdunarodnata nauchna konferentsia „Ikonomicheskoto razvitiie i politiki – realnosti i perspektivi“ 2019. Sofia, izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, s. 303-315)

Рангелова, Р. и Г. Сарийски, 2020. Експортна структура и сравнителни предимства на икономиката на България. В: Сборник статии от Международната научна конференция „Икономическо развитие и политики – реалности и перспективи“ 2019. София, издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 222-231.

(Rangelova, R. i G. Sariyski, 2020. Eksportna struktura i sravnitelni predimstva na ikonomikata na Bulgaria. V: Sbornik statii ot Mezhdunarodnata nauchna konferentsia „Ikonomicheskoto razvitiie i politiki – realnosti i perspektivi“ 2019. Sofia, izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, s. 222-231)

Сотирова, Е. и В. Иванова, 2015. Световна икономика, изд. „Тракия-М“.

(Sotirova, E. i V. Ivanova, 2015. Svetovna ikonomika, izd. „Trakia-M“)

Спасова, Е., 2018. Роля на валутно-курсовите режими за постигане устойчив растеж в Централна и Източна Европа. *Икономически и социални алтернативи*, брой 1/2018, с. 24-40.

(Spasova, E., 2018. Rolya na valutno-kurovite rezhimi za postigane ustoychiv rastezh v Tsentralna i Iztochna Evropa. *Ikonomicheskii i sotsialni alternativi*, broj 1/2018, s. 24-40)

Спасова, Е., 2020. Конкурентни позиции на Европейския съюз в международната търговия. В: Сборник статии от Международната научна конференция „Икономическо развитие и политики – реалности и перспективи“ 2019. София, издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 251-262.

(Spasova, E., 2020. Konkurentni pozitsii na Evropeyskia sayuz v mezhdunarodnata targovia. V: Sbornik statii ot Mezhdunarodnata nauchna konferentsia „Ikonomicheskoto razvitiie i politiki – realnosti i perspektivi“ 2019. Sofia, izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, s. 251-262)

Съботинова, Д., 2015. Световна икономика. Бургаски свободен университет.

(Sabotinova, D., 2015. Svetovna ikonomika. Burgaski svobodni universitet)

Тасев, Ал. и Н. Несторов, 2020. Високотех-

Управление на ресурси и разходи

нологичният износ на България – състояние, тенденции и перспективи. В: Сборник статии от Международната научна конференция „Икономическо развитие и политики – реалности и перспективи“ 2019. София, издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 218-221. (Tasev, Al. i N. Nestorov, 2020. Visokotehnologichniyat iznos na Bulgaria – sastoyanie, tendentsii i perspektivi. V: Sbornik statii ot Mezhdunarodnata nauchna konferentsia „Ikonomichesko razvitie i politiki – realnosti i perspektivi“ 2019. Sofia, izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, s. 218-221)

Христова-Балканска, И., 2017. Преките чуждестранни инвестиции и България. В: Българската икономика: 10 години в Европейския съюз. София, изд. „FastPrintBooks“, с. 127-138. (Hristova-Balkanska, I., 2017. Prekite chuzhdestranni investitsii i Bulgaria. V: Balgarskata ikonomika: 10 godini v Evropeyskia sayuz. Sofia, izd. „FastPrintBooks“, s. 127-138)

Христова-Балканска, И., 2020. Икономиките от Централна и Югоизточна Европа и Китай: конкуренция и сътрудничество? В: Сборник статии от Международната научна конференция „Икономическо развитие и политики – реалности и перспективи“ 2019. София, издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 293-302.

(Hristova-Balkanska, I., 2020. Ikonomikite ot Tsentralna i Yugoiztochna Evropa i Kitay: konkurentsia i satrudnichestvo? V: Sbornik statii ot Mezhdunarodnata nauchna konferentsia „Ikonomichesko razvitie i politiki – realnosti i perspektivi“ 2019. Sofia, izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, s. 293-302)

Appleyard, D. and A. Field, Jr., 2014. International economics – 8th ed. McGraw-Hill.

Damen, M. and W. Iglar, 2019. Free trade or geo-economics? Trends in world trade. Policy Department, DG EXPO, European Union.